

Юрій Овчаренко

СТАН ТА МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Досліджуються зовнішні і внутрішні чинники забезпечення національної безпеки України. Аналізується державна політика забезпечення національних інтересів. Визначаються основні напрямки удосконалення державної політики забезпечення національної безпеки країни.

Ключові слова: воєнна безпека, воєнна організація держави, національна безпека, національні інтереси України, система забезпечення національної безпеки.

Мета

На основі зовнішніх і внутрішніх чинників, що впливають на систему забезпечення національної безпеки, визначити основні напрямки підвищення її ефективності.

постановка проблеми

Досвід останнього десятиріччя показав, що глобалізаційні процеси, які охопили практично всі сфери життєдіяльності суспільства, проходять неоднозначні тенденції в безпековому секторі. З одного боку, посилюються інтеграційні процеси як на глобальному, так і на регіональному рівнях. З другого боку, зростає суперництво між світовими та регіональними центрами сили за збереження й посилення свого впливу, розширюються спектр і масштаби нових викликів та загроз.

Загалом геополітичне становище у світі характеризується такими тенденціями:

поглибленням взаємозалежності держав в умовах глобалізації світової економіки;

- постійно зростаючим економічним розривом, який набуває незворотного характеру, між країнами з високорозвиненою економікою та більшістю інших країн світу;
- реструктуризацією та оптимізацією оновленої архітектури міжнародних відносин, що здійснюються під впливом процесів глобалізації;
- зростанням ролі міжнародних організацій і національних інститутів;
- завершенням основних інтеграційних процесів країн Західної та Східної Європи з перспективою розширення Європейського Союзу;
- активним намаганням Китаю зайняти провідні позиції на міжнародній арені, насамперед в азіатсько-тихоокеанському регіоні;
- намаганням Росії відновити власні економічний, технологічний, соціокультурний і воєнно-політичний потенціали, щоб закріпити своє положення як геополітичного центру Євразії;
- намаганням США зберегти світове лідерство в економічній, науково-технологічній та воєнно-політичній сферах.

За оцінками експертів, подальший розвиток геополітичної обстановки визначатиметься боротьбою за сфери впливу між основними світовими центрами сили - США, Європою, Японією, Китаєм, Росією та Індією – насамперед за ринки збуту, стратегічні ресурси та лідерство в регіоні, а також консолідацією країн, що розриваються (передусім держав ісламського світу), для захисту власних інтересів.

Головним чином розвитку міжнародної обстановки в Європі буде продовження інтеграції країн з перспективою розширення Європейського Союзу. Вона визначатиметься домінуванням політичних процесів над економічними й протистоянням Росії та Європейського Союзу в політичній і

економічній сферах. Стрижнем протистояння залишатиметься енергетична сфера.

У роботах В. П. Горбуліна, А. В. Качинського досліджені та сформовані системи національних цінностей, національних інтересів та національних цілей, розроблені методологічні засади забезпечення національної безпеки України. Проблеми воєнної безпеки розглядали в своїх працях В. Ю. Богданович, Б. О. Косевцов, В. І. Мунтіян, Г. П. Ситник, А. І. Семенченко, В. П. Шкідченко, В. Т. Шлемко.

Зі зміною влади в Україні постали питання визначення подальших кроків в формуванні стратегії національної безпеки держави. Необхідні серйозні зміни в співпраці з провідним стратегічним партнером для України – Росією.

Воєнно-політична обстановка у світі та довкола України характеризується прагненням більшості держав до обмеженого використання воєнної сили, скороченням чисельності збройних сил у провідних державах світу й подальшим розвитком регіональних і субрегіональних систем безпеки. Разом з цим, збільшуватиметься кількість осередків воєнних конфліктів, розширюватиметься діяльність екстремістських, сепаратистських, релігійних і терористичних рухів та організацій, зростатиме незаконний обіг зброї й наркотиків, збільшуватиметься нелегальна міграція, зливатимуться державні й кримінальні структури, поширюватимуться міжнародні корупційні угруповання.

Нині простежуються тенденції до зростання агресивності в політиці окремих держав.

Вплив міжнародної обстановки на Україну проявляється в тому, що з огляду на вигідне геополітичне й гео економічне положення наша держава виступає як об'єкт безпосереднього впливу провідних світових і регіональних центрів сили. Прикладом цього є тиск Росії на Україну в енергетичній та інформаційній сферах, у питаннях постачання природного газу в Україну та транзиту його до Європи.

Для України, як і для будь-якої суверенної держави, одним з найважливіших питань є національна безпека. Створюється відповідна система її забезпечення, розробляється і згідно з обраним стратегічним курсом реалізується єдина державна політика у сфері національної безпеки.

Система забезпечення національної безпеки України утворює єдиний державно-правовий механізм, у якому кожен суб'єкт безпеки виконує завдання та здійснює функції захисту життєво важливих інтересів людини й громадянина, суспільства та держави в межах повноважень, визначених чинним законодавством. У широкому розумінні система забезпечення національної безпеки України, як державно-політична надбудова в структурі влади, орієнтована на практичну координацію всіх видів діяльності державних і суспільних інститутів в інтересах досягнення стратегічної мети – побудови суверенної, демократичної, соціальної та правової держави.

Для створення та підтримання потрібного рівня захищеності об'єктів безпеки в Україні розробляється система нормативно-правових актів, які регулюють відносини у сфері національної безпеки, визначаються правові основи діяльності державних органів влади та управління в цій сфері, формуються або вдосконалюються органи забезпечення безпеки та механізм контролю й нагляду за їх діяльністю.

Щоб безпосередньо здійснювати функції забезпечення безпеки особистості, суспільства й держави в системі виконавчої влади, відповідно до законодавства, створюються державні органи забезпечення. Основними суб'єктами забезпечення національної безпеки держави є:

- Президент;
- Верховна Рада;
- Кабінет Міністрів;
- РНБО;
- Воєнна організація держави;

аналіз останніх досліджень і публікацій

виклад основного матеріалу

виділення невирішених раніше частин загальної проблеми

- Міністерство України;
- Прокуратура;
- Інші органи центральної влади;
- Національний банк;
- Суди загальної юрисдикції;
- Місцеві державні адміністрації;
- Об'єднання громадян;
- Громадяни України;
- Органи місцевого самоврядування.

Закон України «Про основи національної безпеки України» визначає повноваження основних суб'єктів системи забезпечення національної безпеки держави. Відповідно до них громадяни на виборах, референдумах та через інші форми реалізації демократичних принципів, а також через органи державної влади й місцевого самоврядування виявляють своє бачення національних інтересів України та засобів і способів їх захисту. У порядку виконання своїх конституційних обов'язків громадяни здійснюють визначені органами державної влади й місцевого самоврядування заходи щодо забезпечення національної безпеки України, привертають увагу суспільних і державних інститутів до небезпечних явищ і процесів у різних сферах життєдіяльності країни, захищають свої права та інтереси, а також власну безпеку всіма законними способами й засобами.

Основними завданнями органів державної влади є визначення життєво важливих національних інтересів та їх пріоритетів, оцінення внутрішніх і зовнішніх загроз, визначення засобів та шляхів запобігання їм, створення державних механізмів реалізації доктрин, програм і стратегій забезпечення національної безпеки України.

Держава виконує функції забезпечення національної безпеки через органи законодавчої, виконавчої та судової влади.

Верховна Рада України приймає закони постанови та інші акти, що визначають основи національної безпеки України, здійснює законодавче регулювання та контроль за діяльністю органів державної влади і посадових осіб щодо здійснення ними повноважень у сфері національної безпеки.

Президент України як глава держави та верховний Головнокомандувач Збройних Сил України забезпечує державну незалежність, здійснює керівництво у сферах національної безпеки і оборони, очолює Раду національної безпеки і оборони України.

Кабінет Міністрів України вживає заходів щодо забезпечення обороноздатності, національної безпеки України, громадського порядку і боротьби зі злочинністю.

Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади в межах своїх повноважень забезпечують реалізацію законів України, інших нормативно-правових актів, концепцій, програм, постанов органів державної влади у сфері національної безпеки і забезпечують створення, підтримання в готовності і застосування сил та засобів національної безпеки, а також управління їх діяльністю.

Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Законів у сфері національної безпеки, дає тлумачення Конституції України та законів України з відповідних питань.

Суди загальної юрисдикції та Прокуратура України здійснюють свої повноваження у сфері національної безпеки відповідно до Конституції України.

Національний банк України розробляє та здійснює емісійно-кредитну політику України.

Воєнна організація держави (ЗСУ, СБУ Внутрішні війська, Прикордонні війська, органи і підрозділи МВС, військові підрозділи Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, інші військові формування, утворені відповідно до Конституції України) забезпечує воєнну безпеку, оборону України, захист її суверенітету територіальної цілісності і недоторканість її кордонів, протидіє зо-

вншнім і внутрішнім загрозам воєнного характеру, бореться з організованою злочинністю, забезпечує захист населення в разі катастроф, стихійних лих, небезпечних соціальних конфліктів тощо.

Рада національної безпеки й оборони України (далі-Рада) координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки й оборони. Одночасно Рада забезпечує реалізацію військової політики країни, прогнозує й оцінює військову небезпеку або погрози військового нападу, проводить заходи на міжнародній арені щодо запобігання агресії та підготовку економіки, населення й території країни до оборони.

Для України актуальними є формування та здійснення ефективної військової політики, спрямованої на уточнення цілей і напрямів організації оборони країни, будівництво Збройних Сил, удосконалення системи державного управління оборонною сферою та встановлення цивільного контролю над Військовою організацією держави. Рада налагоджує діючі процедури підготовки та прийняття рішень стосовно зазначених та інших оборонних питань.

У межах своєї компетенції Рада регулярно розробляє і вносить Президентові пропозиції щодо законів України, указів Президента і директив Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України з питань оборони, а також удосконалює мобілізаційну готовність національної економіки, Збройних Сил та інших військових формувань.

Значну увагу Рада приділяє реалізації військово-технічної та військово-промислової політики, яка охоплює питання забезпечення Збройних Сил та інших військових формувань сучасним озброєнням, розвитку пріоритетних галузей вітчизняного військово-промислового комплексу та підвищення їх експортного потенціалу. Це пов'язано з такими проблемами, як структурна перебудова військово-промислового комплексу, підтримка фундаментальних досліджень і розробок сучасних технологій у сферах, де Україна має пріоритет, фінансування й нормативно-правового забезпечення реалізації військово-технічної політики держави тощо.

До важливого напрямку діяльності Ради належить забезпечення умов для розгортання промисловості в особливий період та створення мобілізаційних резервів і потужностей для виробництва озброєння та військової техніки.

Одним із напрямів діяльності Ради є нарощування експортного потенціалу військово-промислового комплексу та розроблення надійної системи експортного контролю.

Діяльність Ради спрямована на розширення географії експорту й номенклатури товарів військового призначення та подвійного використання, створення новітніх технологій і проведення спільних розробок у рамках прийнятих Україною міжнародних зобов'язань. Для цього апарат Ради у взаємодії з органами виконавчої влади супроводжує виконання міжнародних договорів щодо військово-технологічного співробітництва, здійснює взаємний захист інформації з обмеженим доступом та авторських прав, створює транснаціональні фінансово-промислові групи та ін.

Значну увагу апарат Ради приділяє підвищенню ефективності міжнародного військового співробітництва та розширенню участі держави в міжнародних миротворчих операціях.

Усі напрями діяльності Ради та її робочих і науково-аналітичних органів розглядаються як невід'ємна частина реалізації політики України у сфері міжнародних відносин. Особлива увага зосереджується на найважливіших напрямках зовнішньо - політичної діяльності держави, що безпосередньо стосуються національної безпеки й оборони.

Пріоритетним напрямом діяльності Ради є забезпечення розвитку партнерських відносин із сусідніми державами. Одночасно з опрацюванням проблем розвитку двосторонніх зв'язків із сусідніми країнами апарат Ради розробляє рекомендації щодо посилення позиції України в регіональних і субрегіональних міжнародних організаціях та міжнародних утвореннях на європейському просторі.

Конституційний Суд України розглядає питання про відповідність законів та інших правових актів у сфері національної безпеки положенням Конституції України та дає офіційне тлумачення Конституції й законів з відповідних питань.

Суди загальної юрисдикції здійснюють правосуддя у сфері забезпечення національної безпеки країни.

Прокуратура України виконує свої повноваження у сфері національної безпеки відповідно до Конституції України.

Національний банк України формує та здійснює емісійно-кредитну політику в інтересах національної безпеки.

Міністерства та інші органи виконавчої влади в межах своїх повноважень, наявних матеріально-технічних, фінансових і людських ресурсів забезпечують реалізацію законів України, указів Президента, концепцій, програм, постанов органів державної влади у сфері національної безпеки, забезпечують створення, підтримку готовності й застосування сил і засобів забезпечення національної безпеки, а також управління їхньою діяльністю.

Військова організація держави, до якої Збройні Сили України, Служба безпеки України, Внутрішні війська, органи й підрозділи Міністерства внутрішніх справ України, Прикордонна служба України, військові підрозділи Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій і в справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи та інші військові формування, утворені відповідно до Конституції України, забезпечує оборону країни, захист її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності кордонів, протидіє зовнішнім і внутрішнім загрозам військового характеру, бореться з організованою злочинністю, забезпечує захист населення у разі виникнення катастроф, стихійних лих, небезпечних соціальних конфліктів, епідемії тощо.

Збройні Сили України та інші військові формування, виходячи з національних інтересів України, забезпечують оборону держави, захист її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності державних кордонів і здійснюють конкретні заходи щодо протидії та нейтралізації загроз національним інтересам.

Визначальними чинниками, що впливають на стан національної безпеки України, є внутрішньополітична обстановка, зовнішньополітичний курс та ефективність державної політики в секторі безпеки.

Суперечливі процеси трансформування державної влади, що відбувалися протягом останніх років, боротьба за владні повноваження та домінування корпоративних інтересів над загальнонаціональними дестабілізували ситуацію в державі й негативно позначилися на ефективності її зовнішньополітичного курсу. Результати попереднього аналізу дають підстави стверджувати, що зовнішня політика України містить ряд гострих проблем, які набувають хронічного характеру і свідчать про накопичення кризових тенденцій.

Тривале протистояння всередині влади спричинило розбалансування та зниження ефективності механізму розроблення, прийняття та реалізації зовнішньополітичних рішень. У державі де-факто функціонують кілька конкуруючих центрів здійснення зовнішньої політики. Реальною стає загроза ревізії зовнішньополітичного курсу на його ключових напрямках.

В умовах наростання нових викликів і загроз в Україні не сформовано цілісної, ефективної й збалансованої системи інституційно-правових механізмів реалізації зовнішньої політики, не розроблено стратегії дії влади на ключових напрямках, простежується хронічний дефіцит кадрового й ресурсного забезпечення реалізації зовнішньополітичного курсу, зовнішня політика не підкріплюється ефективними діями всередині країни.

До цього часу не вдалося досягти прориву на головних зовнішньополітичних напрямках – у відносинах з Європейським Союзом, Росією та США. Попри активізацію контактів з НАТО, перспективи Приєднання до Альянсу стали об'єктом гострої внутрішньополітичної боротьби. Деклараціями зали-

шилися наміри набуття Україною регіонального лідерства. Законсервовано проблеми остаточного оформлення державного кордону практично з усіма суміжними державами.

Зовнішня політика України, перебуваючи під впливом кон'юктурних інтересів окремих груп державно – політичної еліти, до недавнього часу здійснювалася у «ручному режимі». Внаслідок цього не сформовано стабільної суспільної підтримки зовнішньополітичного курсу країни.

З огляду на аналіз чинників розвитку міжнародної обстановки та наявних зовнішніх і внутрішніх політичних проблем, виникає нагальна потреба сформувати ефективну систему захисту національних інтересів держави, здатну адекватно реагувати на сучасні загрози й виклики.

Основною умовою ефективності реалізації завдань захисту національних інтересів від реальних і потенційних загроз є прискорене реформування структур безпеки й оборони держави та підвищення ефективності функціонування всіх без винятку суб'єктів забезпечення національної безпеки.

Аналіз стану національної безпеки України показав, що загрози їй мають тенденцію до зростання, а їхній потенціал зосереджений в економічній, соціально-політичній, міжнародній, військовій, інформаційній та екологічній сферах. Більшість із них мають довготривалий характер.

Першочерговою проблемою забезпечення національної безпеки є відстеження й оцінення рівня загроз національним інтересам, а також прогнозування розвитку тієї чи іншої ситуації, пов'язаної з досягненням чи захистом відповідного національного інтересу, без чого оцінка загроз буде неповною і з практичного погляду малоефективною.

Аналіз стану національної безпеки України як держави, яка відносно недавно здобула незалежність і перебуває на перехідному етапі свого розвитку, дає змогу стверджувати, що суперечливі процеси трансформування державної влади негативно позначилися на ефективності функціонування системи забезпечення національної безпеки. Отже, питання, пов'язані з визначенням основних принципів і пріоритетних завдань у сфері національної безпеки й оборони в сучасних умовах, а також з їх реалізацією, набувають особливої актуальності.

Література.

1. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 №964-IV // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2003, – № 39.
2. Богданович В. Ю. Теоретичні основи аналізу проблем національної безпеки держави в військовій сфері. Моногр.: К. Основа. 2006. – 296 с.
3. Горбуліни В. П., Качинський А. В. Визначення цілей формування державної політики національної безпеки України // Стратегічна панорама. – 2006. – № 13. – с. 13–26.
4. Горбуліни В. П., Качинський А. В. Пріоритетність національних інтересів у світлі національної безпеки України // Стратегічна панорама. – 2005. – № 3. – с. 11–18.
5. Ситник Г. П., Богданович В. Ю., Єжєєв М. Ф. Геополітика і національна безпека: Навч. прсіб. – К. Центр навчальної літератури, 2004. – 74 с.
6. Семенченко А. І. Теоретико-методологічні засади визначення, класифікація та оцінки системи загроз національній безпеці і рекомендації щодо їх удосконалення // Вісн. Нац. акад. держ. упр. – 2007. – № 3. – с. 86–108.
7. Шкідченко В. П., Кохно В. Д. Елементи теорії воєнної безпеки / Нац. ін-т стратег. досліджень. – К., 2001. – 198 с.
8. Рачок А., Шангіна Л. Зовнішня політика та політика безпеки // Нац. безпека і оборона. – 2007. – 33. – с. 64–77.